

KAPITTEL 3

Religion og konflikt – må det henge sammen?

Jan-Olav Henriksen

MF vitenskapelig høyskole for teologi, religion og samfunn

Introduksjon

Religion og såkalte religiøse verdier er et omstridt tema i deler av offentligheten. Det kan ha mange grunner, både historiske og aktuelle. Mennesker kan ha opplevd religion som en problematisk faktor i sitt eget liv eller nærmiljø, og dette kan bidra til at man generelt forholder seg til den med skepsis eller en kritisk innstilling – og det med god grunn. Andre kan ha positive erfaringer med religion og verdiene som formidles gjennom den. Min egen posisjon er at jo mer et samfunn er preget av innslag av religion, desto viktigere er det å fremme en mangfoldig forståelse av religion – som også må innebære at man er villig til å se kritisk på hva slags rolle religioner spiller for enkeltmennesker og i samfunnet. Religionskritikk er likevel ikke temaet i denne artikkelen. Men nettopp fordi religioner fremstår som mangfoldige og må forstås som et mangfold på både godt og vondt, er det viktig at vi også kan utvikle en nyansert offentlig samtale om religioner og verdiene de representerer, med sikte på å forstå dem bedre. Denne artikkelen er et forsøk på å gi et konstruktivt bidrag til dette, med formål om å unngå at religioner så å si i utgangspunktet oppfattes utelukkende som en kilde til konflikt. Det gjelder selv om vi vet at de både historisk og aktuelt også kan være slike kilder. Det er nok å tenke på hvordan samenes

Sitering av denne artikkelen: Henriksen, J.-O. (2020). Religion og konflikt – må det henge sammen? I O. Lysaker og T. E. Fredwall (Red.), *Verdier i konflikt: Etikk i et mangfoldig samfunn* (s. 57–71). Oslo: Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.95.ch3>.
Lisens: CC BY-NC 4.0.

religiøse kultur og verdier er blitt undertrykket, på manglende aksept av andre religioner og kirkesamfunn enn Den norske kirke, eller på Grunnlovens paragraf om at jøder ikke skal ha adgang til riket.

I det norske samfunnet finnes det innslag av både postmoderne forståelser av religion («la alle blomster blomstre og hver finne sin vei!»); en mer moderne tilnærming (der religioner oppfattes som ulike veier til det samme, og bare er akseptable i den grad de bidrar til fellesskapet og er i overensstemmelse med hva man oppfatter som fornuftig); eller førmoderne (der religioner oppfattes som normative i kraft av å være overleverte autoritative tradisjoner). I tillegg har vi selvsagt sekularistiske oppfatninger som fremmer argumenter for at religion i størst mulig grad skal holdes utenfor offentligheten. Disse eksemplene illustrerer at, som alle andre sosiale og kulturelle fenomener, er religioner og verdiene de formidler, noe som ikke eksisterer uavhengig av hvordan mennesker oppfatter dem og hvilken kontekst de eksisterer i. I et samfunn som i stadig større grad preges av religiøs mangfold, er det derfor viktig å finne måter å oppfatte religiøs pluralisme på som kan fremme samfunnets interesser for å unngå for sterke konflikter og motsetninger knyttet til verdispørsmål. Da er det ikke likegyldig hvor vi starter når vi skal fortolke og forstå religioner og religiøs pluralisme. Det har også viktige etiske konsekvenser, fordi det dreier seg om hvordan man forstår betingelsene for samhandling og fellesskap på tvers av livssynsgrenser – noe som er avgjørende for hvordan man lever sammen i et pluralistisk samfunn.

Utgangspunktet er viktig

Det er ikke likegyldig fra verken et samfunnsmessig eller et kulturelt ståsted hvor man starter når man forsøker å forstå religionens rolle i samfunnet. Det finnes knapt noen nøytral forståelse av religion i vår tid. Men noen praksiser kan bidra til å øke konfliktfeltet rundt religion mer enn nødvendig. Disse praksisene gjenspeiler kanskje også noen ganger en begrenset forståelse av hva hverdagsreligion er for mange mennesker. La meg derfor begynne med noen eksempler på hvordan stedet vi starter fra, kan ha betydning for hvordan vi forstår religioner:

Tidlig på sommeren 2018 avviste en rektor i Norge muligheten for at det kristelige skolelaget på skolen hans kunne få bruke skolens lokaler til møter, med begrunnelsen «religion skaper konflikt» (Dagen, 2018). Denne oppfatningen av religion er imidlertid ikke enestående. Audun Toft har i sitt doktorgradsarbeid dokumentert hvordan religionsundervisningen i skolen i stadig sterkere grad fokuserer på konflikt og motsetninger (Toft, 2019). Dermed blir religion umiddelbart noe man møter ut fra antakelsen om dens konfliktskapende karakter. Konsekvensen blir at religion som en del av mange menneskers dagligliv kommer i bakgrunnen av hva som blir sentralt og fanger oppmerksomhet. Når ledelsen for Arendalsuka vinteren 2018–2019 uttalte at de ikke ønsket et markert religiøst nærvær under arrangementet, kan det også oppfattes som en form for religiøs berøringsangst (Andersen, Sundsdal & Skår, 2019).

Det er flere problemer forbundet med dette. For det første er det en tilnærming til religioner som i seg selv står i fare for å bli en selvoppfyllende profeti, ettersom beskrivelsen av religion som konfliktskaper *de facto* er i konflikt med hvordan mange erfarer religionens rolle i sitt dagligliv, som noe som gir hjelp til orientering og endring.¹ Men det er også en oppfatning som bidrar til å tingliggjøre religioner, og som gjør dem til størrelser som eksisterer uavhengig av sosiale, kulturelle, økonomiske og politiske betingelser og alminnelig menneskelig hverdagspraksis. Men religioner er – til tross for hva enkelte religiøse mennesker påstår – ikke evige og uforanderlige, men i stadig endring og utvikling. Ingen religion er i dag hva den var da den ble til, og mye religiøs refleksjon og religiøst engasjement er forbundet med forsøk på å komme til rette med nye betingelser, og på å finne former som passer i det samfunnet og de situasjonene der tilhengerne befinner seg. I tillegg er det faktisk slik at religioner påvirker hverandre og «låner» av hverandre. Dette er trekk ved religioner som ikke blir tydelige dersom man bare fokuserer på dem som «tro», og dersom man ser dem løsrevet fra ulike praksiser de kommer til uttrykk gjennom.

1 Jeg har utviklet denne forståelsen av religion i Henriksen (2017).

Religion: om lære og praksis

I stedet for å forstå religioner på denne måten er det tjenlig å se dem som ulike praksiser som er forankret i hverdagsliv (og ikke bare avgrenset til et spesielt rom som defineres i motsetning til «det sekulære»). Hvis religioner bare hadde skapt problemer og konflikt, ville de sannsynligvis ha forsvunnet for lenge siden – de er jo avhengig av tilslutning for å eksistere i det hele tatt. Mennesker praktiserer som regel religion fordi de opplever at den gir dem noe og bidrar med positive verdier i livet deres. Det er derfor rimelig å anta at religioner ivaretar grunnleggende menneskelige behov gjennom praksisene de gir mulighet for. Enkelt sagt vil jeg derfor i det følgende påstå – og forutsette – at religiøse praksiser gir mennesker tilgang til ressurser for orientering, transformasjon og refleksjon på måter som knytter livet deres sammen med det de oppfatter som de helt grunnleggende betingelsene i tilværelsen.²

I moderne og kanskje særlig protestantiske sammenhenger er religiøse tradisjoner i stor grad blitt oppfattet som læresystemer. Det er slike systemer som bestemmer hvordan religiøse praksiser kan legitimere seg når det gjelder kunnskap og vitenskap. Men denne oppfatningen av religion forskyver snarere oppmerksomheten på religion over fra å spørre hva religion kan gjøre og gjør, til å bli et spørsmål om hva som er religionens kognitive og læremessige innhold. Dermed er religion primært blitt oppfattet som et sett av påstander som det gjelder å bevise og forklare. Denne utviklingen gjør at man i stor grad har sett den religiøse dogmatikken eller trossystemet som det primære – og ikke anerkjent hvordan de symbolske, praktiske og transformerende ressursene i religionen er dens viktigste innhold. Selv der man har lagt vekt på at det også hører en bestemt livsstil til det å være troende, er dette tilfellet. Man ser ikke religion først og fremst ut fra hva den *gjør*, men ut fra hva religiøse mennesker har tenkt om den.

Denne utviklingen har gjort det mulig å konstruere religion som noe som er i konflikt med vitenskap, og som dreier seg om en avgrenset del

2 Sml. Robert Nevilles definisjon av religion som «human engagement of ultimacy expressed in cognitive articulations, existential responses to ultimacy that give ultimate definition to the individual, and patterns of life and ritual in the face of ultimacy» (Neville, 2018, s. 9).

av virkeligheten. Religion blir oppfattet som et sett av påstander som står i motsetning til andre påstander. Dette er selvsagt med på å forsterke oppfatningen av at det er en konflikt mellom religioner og en moderne sekulær vitenskapskultur. Men det har også hatt som konsekvens at man har lagt for lite vekt på betydningen av religiøs erfaring. Innenfor enkelte religiøse tradisjoner har det vært viktigere å ivareta og opprettholde troverdigheten i dogmatiske påstander og fortolkninger, enn å legge vekt på hvordan ulike erfaringer utfordrer slike tradisjoner. Men det er først når man også vektlegger erfaring at man blir i stand til å skape gode fortolkninger som kan hjelpe mennesker å orientere seg ut fra disse erfaringene og vurdere hva som er rett og godt å gjøre.

Vekten på religionens kognitive innhold har dessuten bidratt til at religionens *transformative* dimensjoner blir for lite belyst eller ikke vurdert som en sentral side ved den. Det manglende synet for denne dimensjonen har bidratt til at religion i vestlig sammenheng i overveiende grad er blitt forstått som et intellektualistisk prosjekt.

Det er imidlertid inadekvat å forstå religion som et sett av forestillinger som befinner seg i hodet på folk, og som bare representerer én bestemt måte å forholde seg teoretisk til virkeligheten på. Hvis religion formidler verdier som gir grunnlag for orientering og transformasjon, handler det om hva mennesker vektlegger, og hva de ønsker å endre. Det handler om valg av fokus og symboler som preger selvpålevelse og selvforståelse og dermed deres identitet. Derfor kan man heller ikke enkelt måle graden av religiøsitet, eller hvor stor oppslutning en religion har, bare ved å spørre hva folk mener om noe, eller ved å se på hvor ofte de besøker en kirke eller en moské. Religion kan være viklet inn i menneskers liv og prege dem på en rekke ulike måter, og det er dette som gjør at enkle påstander om hvor stort omfanget av deres religiøsitet er, som regel er vanskelige å oppfatte som pålitelige.

Ved å forstå religion på denne måten, håper jeg det blir tydelig at den ikke bare handler om hva man «tror», og plasserer den «i hodet», slik mange kognitivt fokuserte og lærebaserte forståelser av religion gjerne gjør. Når religion orienterer, gjør den noe med oss og for oss. Mennesker bruker religion for å orientere seg i tilværelsen. *Religion har derfor først og fremst mening i kraft av hvordan den blir brukt.* Dette gjør at vi kan se

den fra et brukssynspunkt, som mer teoretisk kan kalles et *pragmatisk* perspektiv. Det gjelder alle de tre ulike dimensjonene ved religion som jeg har nevnt.

At religion først og fremst eksisterer gjennom praksiser som gir grunnlag for orientering, transformasjon eller refleksjon, skal ikke oppfattes som om disse dimensjonene har samme vekt i ulike religiøse tradisjoner. Ofte er dessuten de refleksive praksisene forankret i praksisene som gir orientering eller sikter mot transformasjon. Vekten på hvilke praksiser som fremstår som viktigst, er også ulik i ulike tradisjoner. Det er stor forskjell på hvordan lære vektlegges hos kvekere og presbyterianere, hinduer og daoister. Disse ulikhetene bidrar til det dynamiske, tvetydige, mangfoldige og omskiftelige bildet av religion. Men det gjør også at man ikke kan oppfatte det å være religiøs eller å tilhøre en religiøs tradisjon som det å tilslutte seg alt som finnes der, uten at man selv veker og justerer. Å være kristen betyr ikke at man må stå for alt som kristne har stått for eller gjort gjennom tidene (kjetterbrenning og korstog er velbrukte eksempler), like lite som en muslim må gi sin tilslutning til bestemte oppfatninger av jihad. Snarere er det å legge vekt på at religionen har en transformativ side, også knyttet til at man tilegner seg tradisjonen ut fra hva man selv finner meningsfullt og viktig i den, og at man selv tar ansvar for hva slags religiøs praksis og orientering man utvikler. At religiøse praksiser gir tilgang til ressurser som man kan tilegne seg på ulike måter ut fra hva slags kontekst og kultur man hører hjemme i, mener jeg er viktig for å forstå og fortolke religionens mangfoldige uttrykk i samfunnet, og for å gjøre det på måter som kan forhindre konflikt. Religiøst mangfold er uunngåelig, men det trenger ikke nødvendigvis være slik at en religiøs praksis må stå i konflikt med alle andre – de kan leve side om side.

Moralske holdninger som skaper – eller ikke skaper – forståelse for religion

For å forstå religiøs pluralisme og forholde seg til den på en måte som kan være fruktbar og motvirke konflikt, vil jeg nå foreslå en normativ posisjon som innebærer at tilnærmingen til religion prøver å unngå tre ulike fallgruver som kan virke konfliktgenererende. I stedet for disse forsøker

jeg å utvikle tre andre holdninger eller dyder som muliggjør en mer fruktbar tilnærming til religiøst mangfold og religiøse verdier. Dyder er handlingsdisposisjoner som gir oss mulighet for å mestre det som er vanskelig, krevende og utfordrende. De gjør oss dessuten bedre i stand til å leve sammen med andre i samfunnet. Jeg skal avslutningsvis foreslå en metafor som kan fungere konstruktivt i så henseende. Det fundamentale, bakenforliggende poenget det følgende bygger på, er at religiøs pluralisme er ønskelig i samfunnet, og at vi er tjent med å finne konstruktive måter å omgås den på. Slike konstruktive tilnærminger er ikke uavhengige av utgangspunktet for å nærme seg religioner og religiøst mangfold.

I utgangspunktet bør man unngå å nærme seg religioner og mangfoldet av religiøse verdier og praksiser basert på holdninger som kan sammenfattes i tre K-er: komparasjon, konkurranse og konflikt. Hvorfor?

Hvis vi begynner med komparasjon, vil alltid den religionen du nærmer deg, bli forstått med basis i den du kjenner eller sammenlikner med. Da retter du oppmerksomheten mot det som er likt, eller mot det som er forskjellig fra det du kjenner fra før. Fra et forståelses- og fortolknings-synspunkt innebærer det gjerne at du ikke får tak i det som særpreger eller er unikt med den religiøse tradisjonen du forholder deg til, fordi alt blir bestemt av det du kjenner fra før. Dine foreliggende mønstre kan dermed begrense din forståelse av hva det handler om. Et godt eksempel på dette er når vestlige mennesker forsøker å forstå østlige religioner med søkelys på hva disse tradisjonene *tror*. Med en slik tilnærming går man fort glipp av de fundamentale forskjellene som kan eksistere, for eksempel mellom hinduistisk «polyteisme» og vestlig, protestantisk «monoteisme».³ Den snevrer inn forståelsen av den andre religionen og kan innebære at ditt eget perspektiv blir det bestemmende eller dominerende.

Noe liknende er tilfelle hvis man først og fremst ser religioner med utgangspunkt i at de er i konkurranse med hverandre. Da handler det om hvilke som er «best», hvilke som samler flest tilhengere, hvilken som «vinner» over de andre. Da fremstår «de andre» religionene først og fremst som noe som skal vinnes over. Dette er ikke en tilnærming

3 Jeg har satt betegnelsene i anførselstegn her, fordi de har sin opprinnelse i en vestlig og teologisk kontekst og lett kan underkjenne det faktum at hinduismen, til tross for sitt panteon av «guder», er en religion som bygger på en underliggende enhet av alt som er.

som får frem det beste i religiøse tradisjoner, for å si det slik. I likhet med en komparativ tilnærming er den ikke i stand til å nærme seg andre tradisjoner på deres premisser, men bare ut fra hvordan det er mulig å overby eller erstatte det som andre har å by på, med det man selv kan tilby. Religiøse mennesker som oppfatter andre religioner enn sin egen som en konkurrent, vil derfor være mindre åpne for hva som kan finnes av positive ressurser i andre tradisjoner.

Konkurransen kan også lede til konflikt. Mye av det som i dag fremstilles i media om religion, handler om hvordan religion skaper fiender av det samfunnet som medlemmene er del av. Dette gjelder til tross for at religioner sjelden har konflikt som en viktig del av sitt innhold eller sine praksiser. Dersom religioner forstås først og fremst ut fra sitt konfliktpotensial, bidrar det til å skjule hvordan mennesker ofte lever side om side i nabolag og fellesskap med sine ulike overbevisninger og praksiser, men på måter som innebærer sjenerøsitet og gjestfrihet overfor dem som tror annerledes. Et godt eksempel på dette er hvordan befolkningen på Lésvos, som er gresk-ortodoks, har stilt opp for å hjelpe flykninger som kommer fra Syria og andre steder med en overveiende muslimsk befolkning.

Det er ikke mitt anliggende her å antyde at vi alltid kan eller skal unngå å forstå eller nærme oss religion ut fra perspektiver bestemt av komparasjon, konkurranse eller konflikt. En slik posisjon ville ignorere elementer som preger måten religioner kommer til uttrykk på.⁴ Mitt poeng er imidlertid at dersom vi begynner med å se på religiøst mangfold ut fra de perspektivene som tre K-ene utgjør, mister vi fort av syne mange av de ulike formene for orienteringspraksis og endringsmuligheter som religiøse tradisjoner og verdier gir oss sjansen til å ta del i, og som mange mennesker opplever at bidrar til å gjøre livet deres rikere og mer meningsfylt.⁵

I stedet for å ta utgangspunkt i de tre K-ene vil jeg derfor foreslå at vi tar utgangspunkt i noe som kan forkortes med akronymet NNM – nysgjerrighet,

4 For mer om religion som en avhengig variabel i en konfliktsammenheng, se følgende bidrag fra henholdsvis sosiologiske og religionspsykologiske tilnærminger: Juergensmeyer (2017); Joas (2014); Jones (2002; 2008).

5 Påpekningen av den positive betydningen religion kan ha, skal imidlertid ikke være et grunnlag for å vike unna behovet for religionskritikk, slik jeg også nevnte innledningsvis.

nestekjærlighet og medfølelse – når vi nærmer oss mangfoldet av religiøse uttrykk. Dette er holdninger og verdier som kan finne gjenkjennelse i mange ulike kontekster og tradisjoner, og som ikke nødvendigvis må oppfattes som dyder som hører hjemme i kun én bestemt religion eller trosretning. Slik representerer de noe som mange mennesker kan identifisere seg med.

Nysgjerrighet innebærer en erkjennelse og en innrømmelse av at vi på generell basis ikke vet alt om hva en religion er, og derfor heller ikke nødvendigvis vet alt om den religionen vi ønsker å forstå bedre. En av religionsvitenskapens grunnleggere, Max Müller, er kjent for å ha sagt at «den som kjenner bare én religion, kjenner ingen» (Müller, 1874, s. 14) Hvis vi tar dette utsagnet alvorlig og ikke først og fremst ser det som en anledning til å sammenlikne, slik han gjorde, men som en anledning til å utvide og utvikle vår forståelse av det som er både kjent og ukjent, gir det fremdeles god mening. Nysgjerrigheten kan være den positive motpolen til det å ville sammenligne med bare sitt eget, fordi den åpner for å få tak i noe man innrømmer at man selv ikke har. Slik kan nysgjerrigheten også være preget av en viss form for ydmykhet i møte med andre tradisjoner.

Nestekjærlighet er en holdning som er mer åpen når det gjelder å møte andre og dem som er annerledes, enn en holdning som er preget av fordommer og forakt – noe mange religiøse mennesker opplever når de møter mennesker som har en annen tro eller ingen tro i det hele tatt. Men en holdning basert på nestekjærlighet og velvilje kan skape en tillit som åpner for meningsfull utveksling av innsikt og visdom som forvaltes i ulike religiøse tradisjoner. Motpolen til en slik holdning er den som ble uttrykt av historikeren Edward Gibbon: «The enemies of religion never know it, because they hate it, and often they hate it because they do not know it.»⁶ En holdning som den Gibbon kritiserer, er viktig å motvirke, både i møte med konkrete religiøse mennesker og når representanter for en sekularistisk kultur uttrykker seg om ønskeligheten av å fjerne religion fra samfunnet uten å vise noen positiv forståelse for hva den betyr for de som tilhører – og ønsker å tilhøre – religiøse tradisjoner. Å møte

6 Gibbon, her sitert etter Gay (1977, s. 210).

andre med slike holdninger i stedet for å se dem som konkurrenter innebærer også at det skapes grunnlag for fellesskap og solidaritet på tvers av det som måtte finnes av forskjeller.

Medfølelse handler om å vise medfølelse for dem som lever under andre kulturelle og sosiale vilkår enn vi gjør, og som heller trenger solidaritet fordi de blir forfulgt for sin tro, fremfor å bli møtt med uforstand og forslag om at de bare kan «bytte» den ut. I tillegg er medfølelse et behov hos dem som opplever at religion skaper vanskeligheter og fortvilelse for dem – og det er ingen grunn til å underslå at det også forekommer. Den som møter andre med medfølelse, tar vekk grunnlaget for å skape konflikt og kan være åpen for å ta del i det som kan være krevende og utfordrende i den andres liv – også når det gjelder hans eller hennes religion.

En analogi for å forstå religiøs pluralisme og dens rolle i samfunnet

Hvis vi skal utvikle en mer konstruktiv forståelse av mangfoldet av religiøse tradisjoner videre ut fra det som allerede er presentert, kan vi velge å forstå det med utgangspunkt i et annet fenomen vi kjenner, og som uttrykker noe av den samme mangfoldigheten. Etter at jeg hadde bodd i Oxford i ett år og hadde arbeidet med religiøs pluralisme, meldte den følgende analogien seg:

Oxford University er et universitet som består av mange ulike colleger. Hvert college består av mange ulike mennesker som har ulike funksjoner. Noen er lærere, andre er studenter. Collegene er selvstendige, men hører likevel til innenfor en større ramme. Det er samvirket mellom de ulike menneskene i ulike roller, og mellom collegene i en helhet, som gjør universitetet til et levende sted å være, der det skapes muligheter for å utvikle seg. Slik er også religioner preget av forholdet mellom ulike mennesker med ulike roller – noen leke og noen lærde. Begge steder er man interessert i å søke etter sannheten, og ingen steder tror man at man helt og fullt har grepet den ennå (og hvis man tror det, har man i realiteten forlatt det fellesskapet som skaper et levende engasjement og ønske om å vokse som menneske i kunnskap og innsikt).

Denne analogien har riktignok sine begrensninger, men den kan bidra til å skape en positiv visjon for hvordan vi kan tenke om og forstå religiøst mangfold og de ulike religiøse tradisjonene

Som ulike religiøse mennesker hører ulike studenter og lærere til i ulike sammenhenger (religiøse tradisjoner eller colleger) som har sine distinkte praksiser og skikker. Det utelukker ikke at man kan møtes på tvers av de miljøene man tilhører for å lære hva som skjer andre steder, diskutere, krangle, lese og utveksle synspunkter. Det kan skje i åpenhet, tillit og respekt og informert av mangfoldet av kunnskap og perspektiver som finnes i de ulike miljøene – og både i religioner og på universitetet innebærer det også å være informert om og ta hensyn til det som måtte være gjeldende kunnskap. Slike møter gir bare mening dersom alle samtidig har sin tilhørighet i egne miljøer og benytter ressursene der.

Et universitet er ikke til for sin egen skyld, men eksisterer ideelt sett til det beste for samfunnet det er en del av. Slik kan også religiøse tradisjoner tenke om seg selv og sin *felles* rolle i samfunnet som de er en del av. Sammen utgjør de det beste et felleskap kan tilby: mangfold, tilhørighet, identitet, respekt, tillit, anerkjennelse og lange historiske linjer som former og danner medlemmene.

Dersom vi forstår religiøst mangfold i analogi med et universitet av denne typen, får vi også mulighet til å ivareta innsikten i hvordan de ulike religiøse tradisjonene uttrykker en utvikling som er preget av å være både dynamisk og porøs, og som ikke kan forstås som en ferdig fiksert eller forsteinet størrelse. Religioner, som universiteter, utvikler seg over tid og kan ikke sies å være definert en gang for alle, men må stadig finne nye måter å utvikle sin identitet på. De kan være preget av både mer konservative og mer progressive deltakere eller medlemmer. Mangfoldet av studenter, lærere og andre kollegaer kan være betydelig, uten at universitetet opphører å være universitet. Slik er det også med mangfoldet av deltakere i ulike religiøse tradisjoner. I den dynamiske forhandlingen og det kompliserte forholdet mellom ulike individer, tradisjonens ressurser og de overgripende visjonene av hva som skal være i fokus og være de sentrale orienteringspunktene, manifesterer identiteten til en tradisjon seg i tid og rom, enten det gjelder identiteten til et universitet eller en eller mange religiøse tradisjoner.

Meningen med å presentere denne analogien er ikke å idyllisere forholdet mellom religiøse tradisjoner, eller å underkjenne at det kan være konflikter – og til dels sterke slike – mellom religiøse tradisjoner (som mellom ulike colleger eller fakulteter og institutter i et universitet). Poenget er snarere å få frem at dersom vi tenker slik om religiøse tradisjoner i deres mangfold, kan vi se hvordan de i fellesskap kan forstås som tilbydere av ressurser til samfunnets ulike medlemmer. Én religiøs tradisjon kan ikke ivareta samfunnets interesser alene når samfunnet er preget av livssynsmangfold. Det vil garantert skape konflikt og vil raskt medføre at noen praksiser eller oppfatninger blir gjort absolutte. Men sammen – og i samvirke som anerkjenner forskjellighet – kan religiøse tradisjoner tjene samfunnet de er en del av. Det er i et fritt samvirke basert på anerkjennelsen at religiøse tradisjoner kan utvikle et fellesskap der forskjellighet ikke blir sett på som anledning til konflikt, konkurranse eller motsetninger, men som berikelse.

Det sier seg selv at hvis religiøse tradisjoner ser seg selv som andre tradisjoner i lys av denne analogien, eller med basis i det jeg ovenfor har beskrevet som NNM, kan de også være åpne for all tilgjengelig kunnskap og ikke oppfatte det de representerer, som noe som står i motsetning til det som vitenskapen måtte fremme av kunnskap. Da kan fremtiden for religioner i moderne samfunn være preget av noe annet enn uvitende religion og uvitenhet om religion. Det skal jeg avslutningsvis si litt mer om.

Avslutning: om religion, visdom og kunnskap

Kan religiøse tradisjoner selv gjøre noe for å dempe oppfatningen av at religion er en konfliktskapende faktor i samfunnet? Et viktig bidrag er i hvert fall å legge fra seg oppfatningen om at religion først og fremst representerer en kunnskapsform som er i konflikt med den kunnskapen vitenskapen frembringer. Hvis religion i fremtiden skal fremstå som forvaltere av visdom, er det ingen grunn til å avvise vitenskapelig kunnskap. Snarere må religiøse tradisjoner vise seg i stand til å lære av og være informert av den. Dette er et tema som er viktig å ta opp, siden man ikke sjelden kan støte på oppfatningen om at religion eksisterer i et konfliktforhold til moderne vitenskapskultur, slik jeg nevnte ovenfor.

Oppfatningen om at religion og vitenskap må være i konflikt, fremmes av – og tjener – både konservative religiøse grupper og dem som har mest kritisk holdning til religion. Men hvis vi skal forstå religion på den måten som ble antydning innledningsvis, blir bildet et annet. Da er religiøse tradisjoner noe som må gi grunnlag for refleksjon, orientering og transformasjon ut fra de innsiktene de forvalter om hva som er vesentlige verdier for individ og samfunn. Det kan de imidlertid ikke gjøre uavhengig av det som finnes av annen kunnskap. Den eventuelle visdommen som finnes i religiøse tradisjoner, er den som gir mennesker mulighet for å orientere seg og endre seg selv og samfunnet slik at livet blir bedre. Vitenskapen tilbyr i seg selv ingen direkte ressurser for orientering og transformasjon. Vitenskapelig kunnskap må spille sammen med moralske vurderinger og visjoner om hva samfunn og natur skal være for at den skal fungere på den måten. Og orienterings- og transformasjonsressurser er ikke direkte avlesbare av den faktiske virkeligheten, men er knyttet til hvordan mennesker i sosiale fellesskap er i stand til å identifisere og prioritere det de regner som viktig og verdifullt. Det betyr at den konkrete *bruken av vitenskapelig kunnskap alltid er knyttet til interesser som overskrider det vi kan ha sikker vitenskapelig kunnskap om.*

Det jeg formulerer her, er en videre implikasjon av den pragmatiske oppfatning av religion som ligger bak fremstillingen i dette kapitlet. Denne er treffende uttrykt i følgende sitat fra den finske religionsfilosofen Sami Pihlström. Han skriver:

Religious beliefs, understood as practice-embedded certainties or fundamental convictions shaping the believers' lives, are not scientific-like hypotheses to be tested in the way we test scientific or commonsensical beliefs about the world. Even so, they can be given up and/or revised in the course of our on-going experience and its transformations. They are not immune to criticism, because our lives and their contexts can and do change, requiring us to modify the concepts and language-games (including religious ones) we (may) employ to make sense of those lives. Or better, if one's faith is immune to criticism, then it is not genuinely religious at all. (Pihlström, 2012, s. 11)

Hvis vi ser religion som noe som handler om menneskets ytterste spørsmål, og lar oss orientere i forhold til dem, blir det klarere hva som er forskjell

på religion og vitenskap. Vitenskap kan ikke si hva som er livets mening, hvorfor vi lever, hva det er viktig for oss å strebe etter, eller hva som skal bestemme vår livsvei. Hvis vi tror at vitenskap kan gjøre alt dette på egen hånd, er vi gått over til å bli det Mikael Stenmark kaller *vitenskapstroende*: «A science believer is someone who believes that science alone can solve our existential and ultimate questions or at least do this better than any traditional religion or secular ideology» (Stenmark, 2001, s. 124). Dette er i realiteten et argument som innebærer at religion *gjør* noe som vitenskap ikke gjør eller vanligvis tenkes å gjøre. Samtidig sier dette noe om at den som, i Stenmarks forstand, blir en vitenskapstroende, bruker vitenskapen til noe annet enn det den vanligvis blir brukt til, og dermed utvider dens *bruksområde*. Dersom dette bruksområdet da kommer til å overlappe det som religion har, kan det oppfattes som et grunnlag for konflikt mellom religion og vitenskap. En mer adekvat beskrivelse vil da være at dette er en konflikt mellom én form for tro og en annen.⁷ Å oppfatte det som om det er en motsetning mellom tro og kunnskap (viten), er derfor en fortegnning: Tro må bygge på kunnskap, men er likevel mer enn kunnskap. Tro innebærer en tillitsfull antakelse om hvordan helheten av det vi erfarer og vet, henger sammen, og hva slags mening denne helheten har. I den forstand er tro noe de aller fleste mennesker har – også dem som ikke bruker religiøse ressurser for å artikulere denne helheten. Ingen lever uten å tro på noe. Å underslå dette kan bidra til å skape konflikt, mens å anerkjenne det kan skape fellesskap på tvers av forskjeller.

Religioner vil alltid skape konflikt. Ikke fordi de må stå i motsetning til vitenskap, men fordi de tematiserer, synliggjør og gir tilgang til ulike mulige svar på de grunnleggende spørsmålene som vi mennesker igjen og igjen står overfor. Det er positivt at mangfoldet av religiøse tradisjoner gir omstridte svar på spørsmålene om hva som til sjuende og sist skal være viktigst, hva som er våre grunnleggende verdier, og hva slags samfunn vi skal ha. Men å forholde seg til omstridte svar på dette trenger ikke å bety at man må ekskludere andre utkast til svar i utgangspunktet. Et mangfold av ulike svar på hva som er viktigst når det gjelder orientering og transformasjon, kan gi flere ressurser til refleksjon og slik skape

7 Jeg har utviklet en videre kontekst for argumentasjonen i dette avsnittet i Henriksen (2016).

grunnlag for nysgjerrighet, forståelse og ydmykhet i møte med andre, som er sammen med oss i å søke svar på noe vi ikke kan regne med å få endegyldige svar.

Referanser

- Andersen, E. W., Sundsdal, S., Skår, K. L. (2019, 6. februar). Forbyr misjonering under Arendalsuka. Hentet fra <https://www.nrk.no/sorlandet/ingen-misjonering-under-arendalsuka-1.14417925>
- Dagen. (2018, 4. desember). Når skoleandakten provoserer. Leder. Dagen. Hentet fra <https://www.dagen.no/meninger/leder/2018-12-04/N%C3%A5r-skoleandakten-provoserer-703309.html>.
- Gay, P. (1997). *The Enlightenment: An interpretation*. New York: W. W. Norton & Company.
- Henriksen, J.-O. (2016). *Mangfold og tvetydighet: Aktuelle blikk på religion*. Kristiansand: Portal forlag.
- Henriksen, J.-O. (2017). *Religion as orientation and transformation: A maximalist theory*. Religion in Philosophy and Theology 90. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Joas, H. (2014). *Faith as an option: Possible futures for Christianity. Cultural memory in the present*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Jones, J. W. (2008). *Blood that cries out from the earth: The psychology of religious terrorism*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Jones, J. W. (2002). *Terror and transformation: The ambiguity of religion in psychoanalytic perspective*. New York: Brunner-Routledge.
- Juergensmeyer, M. (2017). *Terror in the mind of god: The global rise of religious violence*. Oakland, CA: University of California Press.
- Müller, F. M. (1874). *Einleitung in Die Vergleichende Religionswissenschaft*. Strassburg: Trubner.
- Neville, R. C. (2018). *Defining religion: Essays in philosophy of religion*. Albany, NY: SUNY Press.
- NRK. (2019). Ingen misjonering under Arendalsuka. Hentet 17.10.19 fra <https://www.nrk.no/sorlandet/ingen-misjonering-under-arendalsuka-1.14417925>
- Pihlström, Sami. (2018). A New Look at Wittgenstein and Pragmatism. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*, IV(2).
- Stenmark, M. (2001). *Scientism: Science, ethics, and religion*. Aldershot, UK/ Burlington, VT: Ashgate Publishing.
- Toft, A. (2019). Conflict and entertainment: Media influence on religious education in upper secondary school in Norway. Avhandling. MF vitenskapelig høyskole for teologi, religion og samfunn.